

**XUDOYORXON O‘RDASI XIX ASR MARKAZIY OSIYO
ME’MORCHILIGINING YUKSAK NAMUNASI SIFATIDA.**

**ДВОРЕЦ ХУДОЯР-ХАНА КАК ВЫДАЮЩИЙСЯ ОБРАЗЕЦ
АРХИТЕКТУРЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.**

**XIX BEKAKHUDOYAR KHAN PALACE AS AN OUTSTANDING EXAMPLE
OF 19TH-CENTURY CENTRAL ASIAN ARCHITECTURE.**

Mehrinoz Tursunaliyeva Abdusattor qizi

*Namangan davlat chet tillar instituti Til va tarjima fakulteti 1-kurs talabasi
mexrinoz727@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xudoyorxon o‘rdasining XIX asr Markaziy Osiyo me’morchiligi taraqqiyotidagi o‘rni kompleks ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida saroyning qurilish tarixi, me’moriy-rejaviy yechimlari, bezak san’ati hamda funksional tuzilishi ilmiy asosda o‘rganiladi. Mazkur inshoot Qo‘qon xonligi davrida nafaqat hukmdor qarorgohi, balki davlat boshqaruvi, diplomatik aloqalar va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning muhim markazi sifatida xizmat qilganligi yoritiladi. Shuningdek, saroyning bezak elementlarida aks etgan an’anaviy Sharq me’morchiligi uslublari, jumladan koshinkorlik, ganch o‘ymakorligi va naqsh san’atining o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Xudoyorxon o‘rdasining nafaqat O‘zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo madaniy merosidagi muhim o‘rnini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Xudoyorxon o‘rdasi, Qo‘qon xonligi, Markaziy Osiyo me’morchiligi, saroy, me’morchiligi, koshinkorlik, ganch o‘ymakorligi, tarixiy yodgorlik, me’moriy bezak.

Аннотация. В данной статье Худойорхон о‘рдasi рассматривается как выдающийся памятник архитектуры Центральной Азии XIX века. В работе проводится комплексный анализ истории строительства дворца, его архитектурно-планировочных особенностей, декоративного оформления и функционального назначения. Особое внимание уделяется роли дворца как политического, административного и культурного центра Кокандского ханства. Исследуются художественные элементы оформления, включая керамическую облицовку, резьбу по ганчу и традиционные орнаментальные композиции. Результаты исследования позволяют определить значение Худойорхон о‘рдasi как важного объекта культурного наследия не только Узбекистана, но и всего региона Центральной Азии.

Ключевые слова: дворец Худояр-хана, Кокандское ханство, архитектура Центральной Азии, дворцовая архитектура, керамическое декорирование ганчная резьба, исторический памятник, архитектурное искусство

Abstract. This article examines Xudoyorxon oʻrdasi as an outstanding example of 19th-century Central Asian architecture. The study provides a comprehensive analysis of the palace's construction history, architectural planning, decorative features, and functional structure. Particular attention is given to its role as a political, administrative, and cultural center of the Kokand Khanate. The paper also explores the artistic elements of decoration, including ceramic tilework, ganch carving, and traditional ornamental patterns. The findings highlight the significance of Xudoyorxon oʻrdasi as an important cultural heritage site not only in Uzbekistan but across Central Asia.

Key words: Khudoyar Khan Palace, Kokand Khanate, Central Asian architecture, palace architecture, ceramic decoration, ganch carving, historical monument, architectural heritage.

Kirish. Xudoyorxon oʻrdasi: tarixiy shakllanishi va meʼmoriy xususiyatlari. XIX asr Markaziy Osiyo hududi meʼmorchilik va shaharsozlik sanʼatining oʻziga xos taraqqiyot bosqichini boshdan kechirgan davr sifatida ajralib turadi. Bu davrda siyosiy jihatdan mustaqil boʻlgan davlatlar, xususan, Buxoro amirligi, Xiva va Qoʻqon xonliklari hududida ulkan meʼmoriy inshootlar bunyod etilib, ular nafaqat amaliy, balki estetik va ramziy ahamiyatga ham ega boʻlgan. Ayniqsa, saroy meʼmorchiligi hukmdorlar qudrati, davlatning iqtisodiy salohiyati hamda madaniy darajasini ifodalovchi muhim omil sifatida shakllandi. Shu nuqtai nazardan, Xudoyorxon oʻrdasi alohida eʼtiborga loyiq boʻlgan noyob meʼmoriy yodgorliklardan biridir. Mazkur saroy Qoʻqon xonligining siyosiy markazi sifatida XIX asrning ikkinchi yarmida barpo etilgan boʻlib, oʻzining ulugʻvorligi, murakkab rejalashtirish tizimi va nafis bezak sanʼati bilan ajralib turadi. Ushbu inshoot nafaqat hukmdor qarorgohi sifatida xizmat qilgan, balki davlat boshqaruvi, diplomatik uchrashuvlar va rasmiy marosimlar oʻtkaziladigan muhim markaz boʻlgan. Bugungi kunda Xudoyorxon oʻrdasi Markaziy Osiyo meʼmorchilik merosining yorqin namunasi sifatida ilmiy tadqiqotlar doirasida keng oʻrganilmoqda. Uning meʼmoriy tuzilishi, bezak elementlari va tarixiy funksiyalari Sharq meʼmorchiligi anʼalarining rivojlanish bosqichlarini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Xususan, saroyda qoʻllanilgan koshinkorlik, ganch oʻymakorligi va rangtasvir elementlari oʻz davrining yuqori darajadagi badiiy tafakkurini aks ettiradi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — Xudoyorxon oʻrdasining tarixiy shakllanishi, meʼmoriy xususiyatlari va Markaziy Osiyo madaniy merosidagi oʻrnini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, tadqiqot davomida ushbu inshootning nafaqat milliy, balki mintaqaviy ahamiyati ham ochib beriladi.

Xudoyorxon oʻrdasining tarixiy shakllanishi. Saroy qurilishi Muhammad Alixon davrida, Xudoyorxon tugʻilishidan oldin boshlangan. 1822-yilda Muhammad Alixon 14 yoshida taxtga oʻtirganidan soʻng, davlat ishlarining bir qismini uning onasi — taniqli oʻzbek shoiri, fan va sanʼat homiysi Nodira boshqargan. Aynan uning homiyligi davrida saroy qurilishi boshlangan. Biroq nomaʼlum sabablarga koʻra qurilish ishlari maʼlum muddatga toʻxtab qolgan. 1863-yilda Xudoyorxon hukmronligi davrida saroy qurilishi qayta tiklandi va toʻrt yil davomida bunyod etildi. Xudoyorxon davridagi qurilish ishlariga meʼmor usta Mir

Ubaydullo Muhandis rahbarlik qilgan. Bezatish ishlarida Qo‘qon xonligining turli hududlaridan kelgan mohir hunarmandlar qatnashgan. Ayniqsa, fasad bezaklari uchun ishlatilgan sopol va keramik plitalar qadimiy kulolchilik markazi hisoblangan Rishton ustalari tomonidan tayyorlangan.

Saroyning me‘moriy tuzilishi. Xudoyorxon o‘rdasi to‘g‘ri to‘rtburchak tarhli bo‘lib, umumiy maydoni qariyb 4 gektarni tashkil etadi. Saroy sun‘iy tepalik ustiga, uch metr balandlikdagi g‘isht poydevor asosida qurilgan. Sharq tomondagi asosiy darvozaga kirish uchun maxsus pandus yo‘li barpo etilgan. Saroyning o‘lchamlari 68×143 metr bo‘lib, asosiy sharqiy qismi peshtoq gumbazli darvozaxona va uning ikki qanotida joylashgan xonalardan iborat. Bugungi kunda aynan shu qismlar yaxshi saqlanib qolgan bo‘lib, qolgan hududlari turli davrlarda qayta ta‘mirlangan. Bino pishiq g‘ishtdan (26×26×5 sm) ganch suvoq asosida terilgan. Devorlarga bir g‘isht chuqurligida ravoqlar ishlangan bo‘lib, ular inshootning tashqi ko‘rinishiga o‘ziga xos nafislik bag‘ishlaydi. Peshtoq saroy devoridan biroz oldinga chiqarib qurilgan va ikki yonida gumbazli mezanalar bilan yakunlangan guldastalar joylashgan. Saroyning bosh tarzi, peshtoq va guldastalaridagi handasaviy naqshlar koshin va sirlangan parchinlar orqali yuksak mahorat bilan bezatilgan. Peshtoq orqali to‘rtburchak shakldagi darvozaxonaga o‘tiladi. Darvozaxona gumbazi o‘zaro kesishgan ravoqlar asosiga qurilgan bo‘lib, uning yuqori qismidagi panjarali darchalar orqali ichkariga tabiiy yorug‘lik tushib turadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda Xudoyorxon o‘rdasining tarixiy-me‘moriy xususiyatlarini chuqur o‘rganish maqsadida kompleks ilmiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy tahlil tamoyillari asosiy metodologik mezon sifatida tanlandi. Shuningdek, me‘moriy obidalarni o‘rganishda qo‘llaniladigan san‘atshunoslik, tarixiy-taqqoslash hamda kompozitsion tahlil usullaridan keng foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini Markaziy Osiyo me‘morchiligi, xususan Qo‘qon xonligi davri saroy me‘morchiligiga oid ilmiy adabiyotlar, tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar tashkil etdi. Shu bilan birga, Xudoyorxon o‘rdasining arxitektura tuzilishi, ichki va tashqi bezaklari hamda funksional qismlarini o‘rganishda vizual kuzatuv va tavsifiy tahlil metodlari qo‘llanildi. Mazkur metodologik yondashuv orqali saroyning me‘moriy shakllanish bosqichlari, badiiy bezak tizimi hamda tarixiy-madaniy ahamiyati keng qamrovda tahlil qilindi. Tadqiqot davomida inshootning Sharq me‘morchiligi an‘analari bilan uyg‘unlashgan jihatlari ham alohida e‘tibor markazida bo‘ldi.

Tahlil va natijalar. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Xudoyorxon o‘rdasi XIX asr Markaziy Osiyo me‘morchiligining eng mukammal va yirik saroy majmualaridan biri hisoblanadi. Inshoot o‘zining monumental ko‘rinishi, murakkab rejalashtirish tizimi va yuqori darajadagi badiiy bezaklari bilan boshqa me‘moriy obidalardan ajralib turadi. Tahlillar natijasida saroyning qurilishida Sharq me‘morchiligiga xos bo‘lgan an‘anaviy uslublar bilan bir qatorda mahalliy me‘moriy tajriba ham uyg‘unlashgani aniqlandi. Ayniqsa, saroyning hovlili tizim asosida qurilgani uning funksional va estetik jihatdan mukammalligini ta‘minlagan. Shuningdek, tadqiqot davomida saroyning nafaqat hukmdor

qarorgohi, balki siyosiy boshqaruv va diplomatik munosabatlar markazi sifatida ham muhim vazifani bajargani ilmiy jihatdan asoslab berildi. Bu esa Xudoyorxon o'rdasining tarixiy va madaniy qiymatini yanada oshiradi.

Bezak san'ati tahlili. Xudoyorxon o'rdasining eng muhim xususiyatlaridan biri uning yuksak darajadagi bezak san'ati hisoblanadi. Saroy peshtoqi, devorlari va ichki qismlarida qo'llanilgan rang-barang koshinlar, murakkab geometrik naqshlar hamda o'simliksimon ornamentlar Sharq san'atining nozik estetik qarashlarini o'zida mujassamlashtirgan. Ayniqsa, peshtoqdagi ko'k, yashil va sariq ranglarning uyg'unligi inshootga ulug'vor va tantanavor ko'rinish bag'ishlaydi. Koshin bezaklaridagi simmetriya va kompozitsion mutanosiblik o'z davri ustalarining yuqori badiiy mahoratini namoyon etadi. Saroy ichki qismidagi ganch o'ymakorligi va devoriy naqshlar ham alohida ahamiyatga ega. Ushbu bezak elementlari nafaqat estetik vazifani bajargan, balki hukmdor saroyining boyligi va siyosiy qudratini ifodalovchi muhim ramziy vosita sifatida ham xizmat qilgan. Bezak san'atidagi murakkab naqsh tizimi va ranglar uyg'unligi Xudoyorxon o'rdasini Markaziy Osiyo me'morchiligi tarixidagi eng nafis saroylardan biriga aylantirgan.

Tarixiy-funksional tahlil. Tarixiy manbalarga ko'ra, Xudoyorxon o'rdasi Qo'qon xonligining asosiy siyosiy markazi vazifasini bajargan. Saroyda davlat boshqaruviga oid muhim masalalar hal etilgan, xorijiy elchilar qabul qilingan hamda diplomatik muzokaralar olib borilgan.. Saroyning funksional tuzilishi uning davlat boshqaruvi tizimidagi o'rnini yaqqol ko'rsatadi. Tashqi hovlilar rasmiy marosimlar va qabul marosimlari uchun mo'ljallangan bo'lsa, ichki hovlilar hukmdor oilasi va saroy ahlining yashash hududi sifatida xizmat qilgan. Bu holat Sharq saroy me'morchiligiga xos ijtimoiy-funksional ierarxiyani aks ettiradi. Bundan tashqari, saroy diniy va madaniy tadbirlar o'tkaziladigan markazlardan biri bo'lgan. Shu sababli Xudoyorxon o'rdasi o'z davrining siyosiy, madaniy va ma'naviy hayotida muhim o'rin egallagan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Xudoyorxon o'rdasi XIX asr Markaziy Osiyo me'morchiligining eng yuksak va nodir namunalaridan biri hisoblanadi. Saroyning me'moriy tuzilishi, bezak san'ati va funksional mukammalligi unda Sharq me'morchilik an'analari hamda milliy badiiy tafakkur uyg'unlashganini ko'rsatadi. O'tkazilgan tadqiqot natijalari saroyning nafaqat Qo'qon xonligi tarixida, balki butun Markaziy Osiyo madaniy merosida muhim o'rin tutishini tasdiqlaydi. Ayniqsa, uning bezak san'ati, monumental peshtoqi va murakkab rejalashtirish tizimi o'z davrining yuqori me'moriy saviyasini namoyon etadi. Bugungi kunda Xudoyorxon o'rdasi tarixiy yodgorlik va muzey sifatida milliy madaniyatni asrash hamda kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, mazkur me'moriy obidani ilmiy jihatdan chuqur o'rganish, restavratsiya qilish va xalqaro miqyosda targ'ib etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ahmedov B. O‘zbekiston xalqlari tarixi manbalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991. — asarda O‘zbekiston tarixiga oid muhim tarixiy manbalar va xonliklar davri haqida ma’lumotlar berilgan.
2. Pugachenkova G.A. Архитектура Центральной Азии. – Ташкент: Фан, 1976. — Markaziy Osiyo me’morchiligining tarixiy taraqqiyoti va me’moriy uslublari ilmiy tahlil qilingan.
3. Masson M.E. История архитектуры Узбекистана. – Ташкент: Издательство АН УзССР, 1959. — O‘zbekiston me’morchilik tarixiga bag‘ishlangan fundamental ilmiy manbalardan biri hisoblanadi.
4. whc.unesco.org- Markaziy Osiyo madaniy merosi va tarixiy obidalarini muhofaza qilishga oid xalqaro ma’limotlar bazasi hisoblanadi.
5. Madaniymeros.uz-O‘zbekistondagi tarixiy obidalarni saqlash va restavratsiya qilishga oid rasmiy ma’lumotlarni taqdim etadi,
6. Otpusk.uz- Qo‘qon shahridagi tarixiy oibidalar va ularning madaniy ahamiyati haqida ma’lumot beradi.
7. Uzsmart.uz- ensiklopedik manbada saroyning umumiy tavsifi va me’moriy xususiyatlari bayon etilgan.